

Godina 1995. u suvremenoj hrvatskoj povijesti*

DAVOR MARIJAN

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se analizira značenje 1995. godine u suvremenoj hrvatskoj povijesti. Radi se o godini velike političke i vojne važnosti jer je u njoj pobjedom okončan Domovinski rat. Politička je značajka ključna jer je postigla cilj koristeći vojsku kao sredstvo pritiska. Vojska i jest obilježila godinu jer se pokazalo da uspješna politika u ratu ovisi o stanju vojne sile na bojnopolju. Stoga su vojna zbivanja dobila i najviše mjesta u ovom radu. Hrvati su 1995. riješili srpsko pitanje u Hrvatskoj, što se ne može reći za hrvatsko pitanje u Bosni i Hercegovini. Protekom godina očito je da se 1995. može gledati iz još nekoliko perspektiva, u kontekstu stoljeća ratova i hrvatsko-srpskih odnosa. Pravosudno značenje nastalo je kasnije i njegovo je rješavanje trajalo više od desetljeća, što od 1995. čini dugu, "vrlo dugu godinu", vjerojatno najdužu nakon 1941. godine.

Ključne riječi: godina 1995.; rat; Hrvatska; Bosna i Hercegovina

Uvod

Koliko je sporno određenje je li Domovinski rat, ili u širem smislu rat za jugoslavensko naslijeđe, počeo 1990. ili 1991., toliko je sporno i kada je okončan. Općeprihvaćeno je mišljenje da je rat završio 1995., premda se i kraj mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja može smatrati krajem rata. Neupitno je da su u listopadu 1995. okončane borbe, što su zbivanja koja se često prihvaćaju kao kraj nekog rata. Kada je kalendarski počinjala 1995., rasplet koji se u njoj dogodio nije se mogao predvidjeti. Dio međunarodne zajednice bio je spreman priznati stanje na ratištu i okončati rat, što je značilo teritorijalne podjele i pobjedu Srba u Bosni i Hercegovini (BiH) i Hrvatskoj. Ta zamisao priznavanja svršenoga čina nije nestala do ljeta 1995., kada je bahata i zločinačka politika Srba u BiH uvjerala međunarodnu zajednicu da je vojno rješenje jedini način da ih se privoli na prekid rata i pregovore. U spoju diplomacije i vojne sile Hrvatska je 1995. u svoju korist riješila rat na svojem teritoriju. No s

* Dokumente za koje nije napisano mjesto pohrane autor posjeduje u preslikama ili prijepisima.

odmakom godina očito je da 1995. ima i pravosudnu važnost, kao i simboličku u kontekstu stoljeća rata. Na kraju, i najvažnije, njezino je značenje u dugom hrvatskom-srpskom odnosu.

Politika

Godina 1995. za Hrvatsku je počela podvojeno, s nešto više optimizma no ijedna prije, ali i skepse zbog nekih postupaka međunarodne diplomacije. U prvoj polovini 1994. Hrvatska je uz posredovanje ruske diplomacije sklopila s pobunjenim Srbima Zagrebački sporazum.¹ Njegovim su potpisivanjem s crte ratišta razdvojene sukobljene snage angažirane najvećim dijelom od početka 1993. godine. Nešto prije, uz posredovanje američke diplomacije, Hrvatska je potpisala i Vašingtonski sporazum, kojim je priveden kraju rat Hrvata i Bošnjaka (Muslimana) u BiH. Time se Hrvatska riješila neugodna tereta koji joj je prijeto međunarodnim sankcijama.²

Dva spomenuta sporazuma simboli su dvaju ključnih problema s kojima se nosilo hrvatsko vrhovništvo, odnosno predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman s najbližim suradnicima. Radilo se o srpskom pitanju u Hrvatskoj i hrvatskom pitanju u BiH. Oba su pitanja bila neraskidivo vezana s međunarodnim okruženjem, što je činilo prepleteni kompleks triju problema koji se, kada je u pitanju srpski problem, nisu mogli rješavati samo na razini Hrvatske, odnosno kada se radi o bosanskohercegovačkim Hrvatima, na relaciji Hrvatska – BiH.

Ujesen 1994. izbila je prva kriza oko Bihaća, koji su napale srpske snage iz BiH i s okupiranoga teritorija Hrvatske. Ta je kriza hrvatskoj diplomaciji pomogla da se vrati na političku i vojnu scenu jer je uz prešutno odobrenje dijela međunarodne zajednice pokrenuta pomoć okruženom Bihaću, što je realizirano uvođenjem postrojbi Hrvatske vojske (HV) na Livanjsko polje i pravac prema Bosanskom Grahovu.³ Drugoga prosinca Hrvatska je potpisala Gospodarski sporazum s pobunjenim Srbima. Sporazumom je još regulirano pitanje korištenja vode, električne energije, autoceste i naftovoda. Ubrzo potom, 21. prosinca, za slobodan promet otvorena je autocesta Zagreb – Beograd kroz okupirano područje zapadne Slavonije. Ni Srbi ni Hrvati nisu bili zadovoljni sporazumom. Za Tuđmanovu oporbu to je bilo kapitulanstvo, a za pobunjene Srbe sporazum je nepovoljno djelovao na moral stanovništva i vojske. Omogućio je porast krijumčarenja i otvorio vrata hrvatskoj promidžbi.⁴ S vojskom koja je prešutno ušla na teritorij BiH i dvojbena pritiskom na krajinske Srbe,

¹ Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.–1995.* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005), 259-263.

² Mario Nobilo, *Hrvatski feniks. Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990.–1997.* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000), 568-578, 605-611.

³ Isto, 443-445; Ante Gotovina, *Napadajni bojevi i operacije HV i HVO* (Knin: Zborna područje Knin, 1996), 25-32.

⁴ Barić, *Srpska pobuna*, 265-271.

Hrvatska je 1995. krenula agresivnije prema međunarodnom okruženju jer su iz toga miljea stizali signali da postoji opcija spremna na priznanje svršenoga čina, što Hrvatskoj nikako nije odgovaralo.⁵

Međunarodni aspekt

Svu složenost stanja i upletanja međunarodnih čimbenika u Hrvatskoj simbolizirale su mirovne snage Ujedinjenih naroda (UN) zvane UNPROFOR (*United Nations Protection Forces*). One su bile javni simbol prisutnosti međunarodne zajednice u Hrvatskoj i njezine neučinkovitosti, što je značajno opterećivalo političko stanje u državi. Manje vidljivo, ali mnogo izraženije, bilo je djelovanje pojedinih velikih sila i njihove diplomacije. U Hrvatskoj je s početka 1994. to bila u prvom redu diplomacija Sjedinjenih Američkih Država (SAD), koja se dugotrajnom krizom koristila da pokaže koliko je diplomacija Europske unije neučinkovita na svojem kućnom pragu. Međusobni odnos Hrvatske i SAD-a temeljio se na zajedničkom interesu. Hrvatska je dobila priliku da na bojnopolju riješi ono što nije bilo moguće na diplomatskom, a za SAD su hrvatske snage bile najučinkovitije sredstvo da Srbe u BiH dovedu za pregovarački stol. Američka je diplomacija u Vijeću sigurnosti UN-a držala zaleđe Hrvatskoj, a hrvatske su snage na ratištu igrale ulogu koju je jedan američki diplomat nazvao nimalo laskavom ulogom "psa čistača".⁶

Hrvatska se krajem 1994. odlučila za pritisak na nedjelotvorne mirovne snage UN-a i 12. siječnja 1995. najavila je da s istekom šestomjesečnoga mandata otkazuje gostoprimstvo UNPROFOR-u jer nije ispunio hrvatska očekivanja. Taj je rok istjecao 31. ožujka 1995. godine. Predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman dodao je 12. siječnja u pismu glavnom tajniku Vijeća sigurnosti UN-a Boutrosu Boutros-Ghaliju da to ne znači da Hrvatska odustaje od mirnoga rješenja sukoba, nego da do rješenja nastoji doći u izravnim pregovorima Zagreba i Knina.⁷ Slijedile su zakulisne diplomatske igre i Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo je 31. ožujka Rezoluciju 981, kojom su prihvaćeni hrvatski zahtjevi i potvrđen je njezin teritorijalni integritet. Vijeće je priznalo da glavne postavke plana nisu provedene. Uloga mirovnih snaga je redefinirana, a naziv UNPROFOR promijenjen u UNCRO (*United Nations Confidence Restoration Operation in Croatia*; Operacija Ujedinjenih naroda za obnovu povjerenja u Hrvatskoj). Mandat je, u skladu s običajem, produžen na šest mjeseci, odnosno do 30. studenoga 1995. godine. Prema novom mandatu, snage UNCRO-a bile su dužne uspostaviti učinkovit nadzor nad međunarodno priznatim granicama Republike Hrvatske i nadzirati dolazi li u zaštićena područja vojna oprema i ljudstvo s teritorija Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) odnosno Republike Srpske (RS).⁸

⁵ Krešimir Ćosić, "Kako smo promijenili tijek rata", u: Davor Marijan, *Oluja* (Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007), 234-235.

⁶ Richard Holbrooke, *Završiti rat* (Sarajevo: Šahinpašić, 1997), 77.

⁷ Nobilo, *Hrvatski feniks*, 450-451.

⁸ *Isto*, 470-473.

S tom se promjenom mandat mirovnih snaga bližio kraju. Nakon oslobođanja zapadne Slavonije početkom svibnja 1995. i operacije "Oluja" u kolovozu, mandat UNCRO-a postao je suvišan, premda se održao do siječnja 1996., kada je Vijeće sigurnosti uspostavilo Prijelaznu upravu UN-a u istočnoj Slavoniji (*United Nations Transitional Administration in Eastern Slavonia – UNTAES*). Sastavni dio novoga aranžmana podrazumijevao je motrenje državnih granica na području Prevlake kao i motrenje stanja ljudskih prava u Hrvatskoj.⁹ Temeljeni sporazum o istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu nije dio mirovnoga sporazuma u Daytonu, no nacrt je ondje napravljen i uvjetovan je hrvatskom suradnjom u rješenju bosanskohercegovačkoga problema.¹⁰

Osim redefiniranja položaja mirovnih snaga, na međunarodnom je planu hrvatski položaj u drugoj polovini 1995. obilježila operacija "Oluja" i nepovoljne reakcije iz svijeta na stanje nakon nje. U kritici Hrvatske posebno se istaknuo švedski diplomat Carl Bildt, zbog čega je Hrvatska nekoliko mjeseci odbijala kontakte s njim. Posljedica nije bilo jer je Vijeće sigurnosti UN-a Rezolucijom 1009 prihvatilo novonastalo stanje u Hrvatskoj te se tražila zaštita ljudskih prava. Hrvatskoj je bila prihvatljiva jer nije dovela u pitanje legitimitet "Oluje".¹¹ "Oluja" je dijelu međunarodne zajednice bila prihvatljiva zbog ponašanja Srba u BiH, u zaštićenoj zoni enklave Srebrenice, kao i zbog držanja pripadnika UN-a u svojstvu talaca, odnosno živih štitova protiv zračnih napada zrakoplova NATO-a.¹²

Srpsko pitanje u Hrvatskoj

Prvoga siječnja 1995. činilo se da je Hrvatska daleko od rješenja srpskoga pitanja. Srbi su u Hrvatskoj od 1972. bili suveren narod, u konstruktivnom pretvaranju Jugoslavije u savez država s deklarativnim pravom na samoodređenje do odcjepljenja.¹³ Njihova pobuna uz poticaj Srbije i vojnu pomoć Jugoslavenske narodne armije (JNA) dovela je do stvaranja Republike Srpske Krajine (RSK).¹⁴ Srbi u Hrvatskoj nisu se pobunili da stvore RSK nego da se ujedine sa Srbijom, u čemu nisu uspjeli zbog nedjelotvornoga vojnog angažmana, pa međunarodna zajednica barem deklarativno nije pristala na granice ispisane silom. Zbog suverenosti upisane u Ustav iz 1974. Srbi su imali jak argument za poseban status.¹⁵ Hrvatska im ga je Ustavnim zakonom o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj iz prosinca 1991. i svibnja 1992. bila prisiljena dati, no, na njezinu

⁹ *Isto*, 502-522.

¹⁰ *Isto*, 499-500.

¹¹ *Isto*, 484-487.

¹² *Kronologija rata. Hrvatska i Bosna i Hercegovina 1989.-1998.* (Zagreb: Hrvatski informativni centar, 1998), 483.

¹³ Ustavni amandmani I. do XXXVI., *Narodne novine* (Zagreb), 9 (1972).

¹⁴ Barić, *Srpska pobuna*, 145-147.

¹⁵ Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, članak 1., *Narodne novine*, 8 (1974).

sreću, Srbe to nije zadovoljavalo.¹⁶ Štoviše, nije ih zadovoljio ni krajnje povoljan aranžman Z-4, koji je pripremila Kontaktna skupina (veleposlanici SAD-a, Velike Britanije, Francuske i Rusije u Zagrebu) na prijelazu iz 1994. u 1995. godinu. Hrvatski je predsjednik bio dovoljno diplomatski da ga ne odbije nego ocijeni “osnovom za pregovore” s pobunjenim Srbima. Usprkos nepovoljnom položaju, kojega su samo dijelom bili svjesni, krajinski su Srbi odbili plan Z-4 koji je predviđao *de facto* federalizaciju Hrvatske.¹⁷ Na izvanrednoj sjednici Skupštine RSK-a održanoj 8. veljače 1995. u Kninu taj se plan uopće nije razmatrao. Prihvaćen je prijedlog Vlade RSK-a da se prekinu i odgode pregovori s Republikom Hrvatskom o gospodarskim i političkim pitanjima “dok Hrvatska ne povuče svoj zahtjev za otkazivanje mandata mirovnih snaga UN-a ili da Savjet bezbjednosti ne donese odluku o produženju mandata mirovnih snaga UN-a u zonama pod zaštitom na teritoriju Republike Srpske Krajine”.¹⁸

Tvrdoglavost krajinskih Srba išla je Hrvatskoj na ruku. Ni hrvatski vojni uspjesi na Dinari i u zapadnoj Slavoniji u zimu 1994. i proljeće 1995. nisu pokolebali Srbe u namjeri da žive isključivo izvan granica Hrvatske. Svaka naznaka da je netko iz njihova vrha spreman na kompromis bila je neprihvatljiva. Zbog sumnji da čini sve da RSK “ostane u okviru granica nekadašnje Socijalističke Republike Hrvatske”, 29. svibnja smijenjen je predsjednik Vlade RSK-a Borislav Mikelić, koji je bio eksponent Slobodana Miloševića, i jer se usprotivio ujedinjenju RSK-a i RS-a u Bosni i Hercegovini.¹⁹

Posljednji pokušaj mirnoga razrješenja problema pobunjenih područja učinjen je 3. kolovoza 1995. u Ženevi. Uoči susreta Slobodan Milošević je preko Generalštaba Vojske Jugoslavije (VJ) pokušao utjecati na čelnike RSK-a da prihvate dogovor o uvjetima pregovora u Ženevi da bi dobili na vremenu i odgodili hrvatski napad na RSK.²⁰ Hrvatsko je izaslanstvo na pregovorima ultimativno zatražilo mirnu reintegraciju okupiranih područja, otvaranje svih prometnica na okupiranom području, primjenu hrvatskoga Ustava na cijelom području Hrvatske te provedbu ustavnoga zakona za srpsku etničku zajednicu, kojoj hrvatske vlasti jamče politička, građanska i nacionalna prava. Dobivene odgovore hrvatska je strana ocijenila nezadovoljavajućim.²¹ Zadatak reintegracije okupiranih područja dobio je HV, koji je to realizirao za nekoliko dana u operaciji “Oluja”. Nakon “Oluje” položaj Srba u Hrvatskoj potpuno se promijenio, pa je Hrvatska u rujnu 1995. suspendirala neke odredbe ustavnoga zakona o manjinama “kako bi ukinula pravnu osnovu za formiranje područja

¹⁶ Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj (pročišćeni tekst), *Narodne novine*, 34 (1992); Nobilo, *Hrvatski feniks*, 143.

¹⁷ Nobilo, *Hrvatski feniks*, 445-448.

¹⁸ Hrvatska (dalje: HR) – Pismohrana Protuobavještajne agencije, Skraćeni zapisnik sa prve vanredne sjednice Skupštine RSK održane 08. 02. 1995.

¹⁹ Barić, *Srpska pobuna*, 480-483.

²⁰ Nizozemska (dalje: NZ) – Sudski spisi Međunarodnog kaznenog tribunala za bivšu Jugoslaviju (dalje: MKTBJ), Načelnik GŠVJ, str. pov. br. 1275-1 od 18. 7. 1995.

²¹ *Kronologija rata*, 502.

s posebnim statusom u budućnosti”²² Time je srpsko pitanje u Hrvatskoj definitivno riješeno.

Bosna i Hercegovina i hrvatsko pitanje

Druga značajna politička aktivnost Hrvatske bila je BiH, posebice položaj Hrvata u njoj. Osnutkom Federacije Bosne i Hercegovine, Hrvatska Republika Herceg-Bosna trebala je postupno nestati. Ona je nakon Vašingtonskoga sporazuma potpuno vođena iz Zagreba i, kako će se pokazati tijekom 1995., u funkciji provedbe strategijskih interesa Republike Hrvatske. Hrvati u BiH umirivani su obećanjem uvezivanja Hrvatske i Federacije u konfederalni savez.²³ Između ostalog zbog rečenog tijekom 1995. nije bilo ozbiljnijih problema između Hrvata i Bošnjaka.

Kada su dijelovi dviju srpskih vojski u srpnju 1995. ponovno krenuli na Bihać, bila je to prilika koju hrvatska diplomacija, a i vojna sila, nije propustila iskoristiti. Pod dojmom uništenja enklave Srebrenice američka je diplomacija bila u nedoumici što učiniti, pa se može zaključiti da nisu bili protiv vojne operacije Hrvata protiv Srba.²⁴ Na takvoj su podlozi u Splitu 22. srpnja 1995. predsjednik Tuđman i predsjednik Predsjedništva Republike BiH Alija Izetbegović potpisali sporazum, koji je po mjestu sastanka nazvan Splitskim. Strana koju je svijet, premda neutemeljeno, percipirao službenim Sarajevom složila se s angažmanom HV-a, čime je i na taj način “legalizirana” devetomjesečna prisutnost HV-a u jugozapadnoj Bosni, odnosno na pravcu Livno – Bosansko Grahovo. Treba dodati da su razni dogovori o bošnjačko-hrvatskoj suradnji počeli početkom ožujka 1995. uz posredovanje Hrvatskoga vijeća obrane (HVO).²⁵ Splitski je sporazum bio uvod u zajedničko djelovanje hrvatskih i bošnjačkih snaga, koje su do jeseni promijenile stanje na ratištu i privoljele srpsku stranu na mirovne pregovore. Premda se ne mogu ignorirati ni zračni udari NATO-a (operacija “Deliberate force”) po srpskim položajima od 30. kolovoza do 13. rujna 1995., ključni čimbenik na ratištu ipak su bile hrvatske snage.²⁶

Nakon svega spomenutog, u američkom je gradu Daytonu od 1. do 21. studenoga 1995. dogovorena politička slika BiH. Sporazumom je stvorena složena unutrašnja struktura države koja se temeljila na ravnoteži dvaju entiteta i konstitutivnosti triju naroda s opcijom specijalnih odnosa Federacije BiH s Republikom Hrvatskom i RS-a sa SRJ. Teritorijalno je BiH podijeljena u omjeru 51% prema 49% u korist Federacije BiH. Snage su postupno razdvojene,

²² Nobilo, *Hrvatski feniks*, 489.

²³ Miroslav Tuđman, *Istina o Bosni i Hercegovini. Dokumenti 1991.-1995.* (Zagreb: Slovo M, 2005), 543-547: Poruka naciji Predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana od 3. 3. 1994.

²⁴ Holbrooke, *Završiti rat*, 74-75.

²⁵ Rasim Delić, *Lice i naličje rata*, knjiga I: *Na čelu Armije u ratu i miru* (Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2005), 379-384.

²⁶ Rasim Delić, *Armija Republike Bosne i Hercegovine – nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, I-II (Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2007), II: 171-175.

a u BiH su se počele razmještati nove snage međunarodne zajednice IFOR (*International Force*), koje su zadužene za nadgledanje i nametanje preuzetih obveza. Sporazum je potpisan 14. prosinca u Parizu, a dan poslije Vijeće sigurnosti posebnom je rezolucijom uspostavilo IFOR s ciljem provedbe sporazuma. Najveći gubitnici Daytonu bili su bosanskohercegovački Hrvati, koji su ostali bez većine Posavine.²⁷ Dugoročno su pretvoreni u drugorazredan narod u Federaciji.

Rat

Godina 1995. izrazito je ratna; protekla je u nizu borbi i bitaka koje su bile nužni korak do mirovnoga sporazuma u Daytonu. U tim je djelovanjima Hrvatska oslobodila okupirana područja u zapadnom dijelu zemlje i zapadnoj Slavoniji, premda su na njezinu teritoriju intenzivne borbe trajale samo oko tjedan dana u dvije operacije realizirane početkom svibnja i kolovoza. Hrvatska je vojska bila ključni akter tih borbi i njezin glavni napor realiziran je na teritoriju susjedne BiH. Upravo je ulazak, treći po redu, HV-a u BiH bio prijelomna točka u raspletu rata na velikom ratištu.²⁸

Rat u BiH eskalirao je u proljeće 1992., a zahvaljujući naslijeđenom oružju i opremi JNA srpske su snage (odnosno Vojska Republike Srpske – VRS) do kraja 1992. osvojile i nadzirale oko 70% teritorija BiH. One su tada uspostavile strategijsku ravnotežu s čije su druge strane bile snage Hrvata (HVO) i Bošnjaka (Armija Bosne i Hercegovine – Armija BiH). Vojska Republike Srpske nije bila u stanju održavati pod nadzorom osvojeni teritorij, pa su proboji crte bili relativno česti. Slaba strana srpske dominacije bio je prevelik teritorij koji nisu mogli ravnomjerno nadzirati, pa je prosječna čvrstina crte bila mala. Stoga su za zahtjevnije zadatke ili operativne pothvate morali slabiti pojedina područja i ojačavati snage na aktualnim operacijskim pravcima. Rat Hrvata i Bošnjaka 1993./1994. pomogao je Srbima da održe strategijsku ravnotežu. Premda je 1993. i 1994. bilo slučajeva da su muslimanske, odnosno bošnjačke snage iznedrile Srbe i napravile manje teritorijalne pomake, radilo se o zbivanjima čije su posljedice bile privremene. Prestrojavanjem snaga Srbi su redovno vraćali izgubljeno, ali uz ljudske gubitke i trošenje materijalno-tehničkih sredstava, na kojima su temeljili svoju premoć. Svoju vojnu snagu i nadmoć Srbi su uvjerljivo pokazali u proljeće 1993. u istočnoj Bosni i u ljeto iste godine na Igmanu, gdje su zaustavljeni tek prijetnjama međunarodne zajednice.²⁹ Nakon što su okončali rat s Hrvatima, Bošnjaci su u proljeće 1994. počeli napade na Srbe.³⁰

²⁷ Nobilo, *Hrvatski feniks*, 623-626.

²⁸ Više o angažmanu HV-a u BiH u: Davor Marijan, "Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991.-1995.)", *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br. 1: 240.

²⁹ Delić, *Armija Republike Bosne i Hercegovine*, I, 323-328, 332-334; Manojlo Milovanović, *Istine i zablude o ratu u Bosni i Hercegovini (1992-1995. godine)* (Banja Luka: Udruženje defendologa Republike Srpske, 2005), 84-85.

³⁰ Hasib Mušinbegović, Remzija Šiljak, Kemo Bećirević, *Operacija Vlašić* (Sarajevo: autorsko

Vrhunac napada bio je na području Bihaća, gdje su krajem listopada 1994. iznenadili Srbe i munjevito prodrli do Kulen Vakufa i Vrtoča.³¹ U Sarajevu su to nazvali stratezijskim uspjehom, što, naravno, nije bio.³² Nakon konsolidiranja snaga VRS je uz pomoć Srpske vojske Krajine (SVK) iz Hrvatske za pola mjeseca vratio izgubljeno područje i došao na ulaz u Bihać, što je izazvalo zbivanje za koje se polako ustaljuje naziv "prva bihaćka kriza".³³ Bihaćki je slučaj indikativan i utemeljeno potvrđuje ocjene zapadnih analitičara da je Armija BiH bila sposobna samo za uzimanje pokojeg sela i planinskoga vrha u nenaseljenom području, ali bez snage i sposobnosti za operativni uspjeh na području s gradovima i većim naseljima.³⁴ Srbi su uspjeli vratiti izgubljeno područje u zapadnoj Bosni iako su im u prvim danima studenoga 1994. snage HVO-a i Armije BiH preotele Kupres i dio Kupreške visoravni, što je bio novi značajan moment na ratištu. Srbi tada jednostavno nisu bili u stanju na dva zahtjevna operativna pravca angažirati dovoljno snaga za protunapad. Do kraja studenoga na bihaćkom su pravcu sabili bošnjačke snage u sam grad, ali o protunapadu na kupreškom pravcu nisu mogli ozbiljnije razmišljati jer su krajem studenoga postrojbe HV-a ušle na Livanjsko polje, na pravce prema Bosanskom Grahovu i Glamoču. Bilo je to novih 50-ak kilometara aktivirane crte ratišta koja je od VRS-a tražila dovodenje novih snaga za njezino uspješno držanje.

Hrvatske snage

Na zahtjev predsjednika Tuđmana, Glavni stožer HV-a izradio je krajem 1994. ratni plan oslobađanja okupiranih područja Republike Hrvatske. Plan je nazvan "Bljesak" i nije predviđao korištenje teritorija BiH za realizaciju.³⁵ No upravo je na teritoriju BiH HV postigao vojnu dominaciju na ratištu, što je bio preduvjet za munjevito oslobađanje okupiranih dijelova u zapadnoj Hrvatskoj kada je to došlo na red.

Snage HV-a koje su uvedene u zahvatu granice Hrvatske i BiH aktivirale su dio bojišta na planini Dinari i u njezinu podnožju. Te su snage u krajnje nepovoljnim vremenskim uvjetima u nekoliko brzih i kratkih napada u sklopu operacije "Zima-94" od 29. studenoga do 24. prosinca 1994. stavile pod nadzor područje širine 10 i dubine 20 kilometara, odnosno oko 200 četvornih kilometara. Istovremeno su snage HVO-a na pravcima prema Glamoču i Bosanskom Grahovu zaposjele oko 80 četvornih kilometara.³⁶ Na te su pravce Srbi neprestano dovodili pojačanja, pa su do kraja 1994. njihove snage na tom

izdanje, 1999), 8.

³¹ Bejdo Felić, *Peti korpus 1992.-1995.* (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 428-429.

³² Senudin Jašarević, "Sila nebeska' uklonila Grabež", *Prva linija* (Sarajevo), oktobar/listopad 1994., 9-10.

³³ Marijan, *Oluja*, 43-45.

³⁴ Mušibegović, Šiljak, Bećirević, *Operacija Vlašić*, 8.

³⁵ Janko Bobetko, *Sve moje bitke* (Zagreb: vlastita naklada, 1996), 400.

³⁶ GS HVO od 12. 1. 1995., Raščlamba napadne operacije "Cincar" i "Zima-94"; Gotovina, *Napadajni bojevi i operacije*, 29-32.

području udvostručene u odnosu na početak borbi. Praksa ojačavanja s namjenskim brigadama i manjim sastavima trajala je do sloma srpskih snaga na tom dijelu bojišta.³⁷

Ulaskom HV-a u jugozapadnu Bosnu narušena je strategijska ravnoteža u BiH. Počeo je kraj, što je postupno izbijalo na vidjelo, pozicionoga ratovanja odnosno *statusa quo* u kojem je VRS uz velike napore uspijevaio držati crtu ratišta i nadzirati teritorij koji je osvojio u prvim mjesecima otvorenoga rata 1992. godine. Arhitekt novoga angažmana HV-a u BiH očito je bio hrvatski predsjednik Franjo Tuđman, a ne Glavni stožer HV-a. Sjećanja hrvatskoga generala Janka Bobetka jasno svjedoče o tome, odnosno ignoriranje borbi na Dinari i Livanjskom polju nedvosmislena je potvrda. Sujeta generala Bobetka ne bi propustila sebi pripisati zasluge da je bilo ikakvih osnova za takvo što.

Angažiranjem HV-a HVO je doslovno pretvoren u njegovu pomoćnu formaciju čija je primarna zadaća bila provedba strategijskih zamisli hrvatskoga vrhovništva, odnosno zaobilazni put prema Kninu i oslobađanje okupiranoga teritorija Hrvatske. Za javnost su združene postrojbe HV-a i HVO-a nazivane "hrvatske snage".

Do početka kolovoza 1995. hrvatske su snage u jugozapadnoj Bosni izvele dvije operacije i jednodnevni boj, a u Hrvatskoj je HV oslobodio zapadnu Slavoniju. Jednodnevni boj "Skok-1" kao predostrožnost su realizirale 7. travnja 1995. godine. Pritom je zauzeto nekoliko dominantnih visova na Dinari i područje dubine 5 i širine 15 kilometara. Tim su pothvatom hrvatski položaji na Dinari i planini Staretini na sjeverozapadnom dijelu Livanjskoga polja ojačani i osigurani od protunapada srpskih snaga.³⁸

U zapadnoj je Slavoniji HV 1. svibnja 1995. počeo operaciju "Bljesak", koja je uglavnom okončana idućega dana, a potpuno do 4. svibnja. Dio srpskih snaga izvukao se u Bosnu, a okruženi dio Pakraca predao se 4. svibnja. Povod za operaciju dali su pobunjeni Srbi kada su 24. travnja 1995. zatvorili autocestu na 24 sata. Nekoliko se dana napetost pojačavala i smanjivala, a krajem travnja eskalirala je prolijevanjem krvi i zatvaranjem autoceste za promet. Bila je to prilika koju hrvatsko vrhovništvo nije propustilo realizirati.³⁹

Nakon oslobađanja zapadne Slavonije hrvatske su snage na pravcu Livno – Bosansko Grahovo od 4. do 11. lipnja 1995. izvele operaciju "Skok-2". Operacijom su zauzele cijelo Livanjsko polje, spojile snage na oba operacijska pravca u polju (podno Dinare i Staretine), odbacile srpske snage prema Bosanskom

³⁷ NZ-MKTBJ, Komanda 3. pb Bratunac od 13. 9. 1995., Ratni put izviđačkog voda "crvene beretke"; NZ-MKTBJ, Komanda 3. srpske brigade, Analiza izvođenja b/d, str. pov. br. 41/1-579 od 30. 9. 1995.; Marijan, *Oluja*, 47.

³⁸ Gotovina, *Napadajni bojevi i operacije*, 37-40; 7. *gardijska brigada Hrvatske vojske – Pume* (Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2011), 196-202.

³⁹ Davor Marijan, *Novska u Domovinskom ratu* (Novska: HVIDRA Novska, 2009), 385-425; Ivan Brigović, "Osvrt na operaciju 'Bljesak' u dokumentima Republike Srpske Krajine", *Časopis za suvremenu povijest* 39 (2009), br. 1: 39-69.

Grahovu i Glamoču i oba grada stavile u domet dalekometnoga topništva. Zauzele su prostor širine 30 i dubine 15 kilometara, odnosno oko 450 četvornih kilometara. Sljedećih mjesec dana hrvatske su snage zadržale taktičku inicijativu u odnosu na srpske i sustavno ih iscrpljivale radi stvaranja uvjeta za prijelaz u napad prema Bosanskom Grahovu i Glamoču.⁴⁰

Uoči “Oluje” hrvatske su snage u BiH izvele operaciju “Ljeto-95”, koja je bila hrvatski odgovor na “drugu bihačku krizu”, odnosno združeni napad SVK-a i VRS-a na grad u srpnju 1995. godine. Hrvatska prisutnost u BiH “legalizirana” je na temelju sporazuma potpisanog u Splitu 22. srpnja 1995. godine.⁴¹

Operacija “Ljeto-95” počela je ujutro 25. srpnja i okončana 30. srpnja. “Ljeto-95” je operacija stratejskoga značenja. Izvedena je na dva operativna pravca, prema Bosanskom Grahovu radi prodora prema Kninu – srcu srpske pobune u Hrvatskoj, i prema Glamoču kao osnovici za daljnji prodor u RS. Operacijom je prekinut srpski napad na snage Armije BiH u Bihaću i odvučen dio snaga s toga dijela bojišta.⁴² Srpska vojska Krajine priznala je u informaciji za podređene da je “ovakvom akcijom Hrvatska po drugi put ‘spasila’ od slamanja 5. K Alijine vojske, jer je primorala Srpsku vojsku da izvrši pregrupisanje snaga sa Bihaćkog ratišta u cilju zaustavljanja dubljih prodora HV na već pomenutom pravcu napada”.⁴³ Zauzimanjem Bosanskoga Grahova 28. srpnja prekinuta je vitalna prometnica Drvar – Knin, a srpske snage u sjevernoj Dalmaciji usmjerene su na korištenje nesigurnih pravaca Knin – Otrić – Srb i Obrovac – Gračac. Zauzimanjem Glamoča 29. srpnja srpske su snage odbacene na sjever prema Mliništu i na sjeverozapad prema Drvaru. U “Ljetu-95” hrvatske su snage zauzele 300 četvornih kilometara na području Bosanskoga Grahova i oko 1300 na području Glamoča.⁴⁴

Hrvatska je u tom trenutku bila u krajnje povoljnom položaju, što je bio razlog da predsjednik Tuđman odobri “Oluju”, operaciju oslobađanja privremeno okupiranih područja. Na Brijunima je predsjednik Tuđman 31. srpnja 1995. od visokih časnika HV-a zatražio da se pobunjenim Srbima u što kraćem vremenu nanese totalni poraz.⁴⁵

“Oluja” je počela 4. kolovoza 1995., a dan poslije oslobođen je Knin, čime je operacija praktično dobivena. Do 7. su kolovoza sve hrvatske snage manje-više realizirale zadane zadatke, a manja čišćenja terena trajala su na Banovini

⁴⁰ Gotovina, *Napadajni bojevi i operacije*, 45-50; *1. hrvatski gardijski zdrug* (Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2011), 179-192; *1. gardijska brigada Hrvatske vojske – Tigrovi* (Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2012), 354-357.

⁴¹ Tuđman, *Istina o Bosni i Hercegovini*: Deklaracija o oživotvorenju Sporazuma iz Washingtona, zajedničkoj obrani od srpske agresije i postizanju političkog rješenja sukladno naporima međunarodne zajednice od 22. 7. 1995.

⁴² Gotovina, *Napadajni bojevi i operacije*, 58-63.

⁴³ HR – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (dalje: HMDCCR), Komanda 50. pbr SVK, Informacija potčinjenim jedinicama, pov. br. 50-21-55/95 od 31. 7. 1995.

⁴⁴ Gotovina, *Napadajni bojevi i operacije*, 63-64.

⁴⁵ Marijan, *Oluja*, 55.

do 12. kolovoza.⁴⁶ “Oluja” je kruna HV-a, operacija s kojom se ne može usporediti ni jedna u ratovima zapadno od Drine. Brzina kojom je izvedena i prostor koji je oslobođen pokazao je koliko je HV napredovao u odnosu na 1991., kao i koliko su Srbi stagnirali od te godine. “Olujom” je Hrvatska oslobodila okupirani teritorij u zapadnoj Hrvatskoj, demobilizirala značajan dio snaga HV-a, a Zborno područje Split ostalo je i dalje u spremnosti za intervenciju u BiH kao sredstvo pritiska na Srbe da prihvate pregovore o miru.

U rujnu i listopadu 1995. hrvatske su snage korištene tri puta. Od 8. do 15. rujna realizirale su operaciju “Maestral”. Kao što se s “Olujom” ne može usporediti ni jedna operacija u ratovima bivših jugoslavenskih republika, tako je i “Maestral” operacija bez presedana tijekom rata u BiH. U njoj su hrvatske snage potpuno razbile 2. krajiški korpus VRS-a i postigle strateški učinak. Zauzele su oko 2500 četvornih kilometara, uključujući tri grada, Drvar, Šipovo i Jajce, te dva važna prijevoja, Oštrej i Mlinište.⁴⁷

U intervalu između dvije uspješne, HV je realizirao i jednu neuspješnu operaciju. Na zahtjev američkoga diplomata Richarda Holbrookea HV je 18. rujna 1995. forsirao rijeku Unu kod Bosanskoga Novog i Bosanske Dubice, a kod Jasenovca i rijeku Savu. Dan poslije operacija je prekinuta i pri izvlačenju je bilo velikih gubitaka u HV-u. Od dobivanja direktive Glavnoga stožera HV-a do kretanja u napad proteklo je samo 16 sati. “Una” je bila nepromišljena, napravljena bez priprema, a protivnik je bio potpuno podcijenjen, zbog čega je operacija pretrpjela neuspjeh. “Una” je bila jedina neuspjela operacija HV-a u zamašnom operacijskom ciklusu koji je počeo operacijom “Zima-94” u studenom 1994. na Livanjskom polju i brzo je gurnuta u stranu i zaborav.⁴⁸

Koliko je “Una” bila brza i nepromišljena pokazala je dobro i na vrijeme pripremljena operacija “Južni potez”. Realizirana je od 8. do 15. listopada 1995. kroz uvjerljivu demonstraciju sile hrvatskih snaga. U operaciji su hrvatske snage izbile na samo 23 kilometra od Banje Luke. Osvojeno je područje od oko 800 četvornih kilometara, uključujući Mrkonjić Grad i hidrocentrale na Vrbasu, a snagama Armije BiH omogućeno je napredovanje prema dolini Sane.⁴⁹ Nakon “Južnoga poteza” Srbi su pokazali traženu kooperativnost za pregovore i mirno rješenje.

Sve hrvatske operacije u 1995. i u BiH i u Hrvatskoj karakterizirale su dvije značajke: maksimalan učinak i kratko trajanje. S iznimkom “Une”, hrvatske su snage redovno provodile zamisao operacija. Srpske i bošnjačke snage nisu ni izbliza bile sposobne za to. Kratko trajanje operacija hrvatskih snaga i intervali mira između njih omogućivali su američkoj diplomaciji da u Vijeću sigurnosti

⁴⁶ Isto, 67-121.

⁴⁷ Gotovina, *Napadajni bojevi i operacije*, 86-98.

⁴⁸ Davor Marijan, “Zborno područje Bjelovar u operaciji Una”, *Scrinia Slavonica* 8 (2008): 317-334; 1. gardijska brigada, 390-393; 2. gardijska brigada Hrvatske vojske – Gromovi (Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2011), 354-361.

⁴⁹ Gotovina, *Napadajni bojevi i operacije*, 104-110.

onemogućiti pritisak na hrvatsku stranu zbog kršenja primirja u Hrvatskoj, odnosno zbog angažmana u BiH.

Srpske snage

Operacijom "Zima-94" VRS je od glavnoga protagonista na središnjem dijelu velikoga ratišta postao nositelj glavne sporedne uloge. Hrvatske operacije do ljeta 1995. pokazale su neusklađenost triju srpskih vojski (VRS, SVK i VJ). To je posebice bilo izraženo u jugozapadnoj Bosni, na spoju SVK-a i VRS-a. U ratu s Hrvatima (HV i HVO) srpske snage nisu imale gotovo nikakva uspjeha, pogotovo trajnijega.

Politički i vojni vrh Srba nije prihvaćao novu realnost, do koje je dijelom došlo i zbog međusobnih sukoba između čelništva RS-a i SRJ.⁵⁰ U proljeće 1995. Vrhovna komanda VRS-a držala je da Srbi imaju snage u nekoliko operacija riješiti borbe na ratištu u svoju korist i protivnika (Hrvate i Bošnjake) prisiliti da pristane na mir pod njihovim uvjetima, odnosno da "prizna faktičko stanje na terenu", i završiti rat.⁵¹ Slijed zbivanja pokazao je da optimizam Vrhovne komande nije bio utemeljen na stvarnom odnosu snaga i srpskim mogućnostima.

Tijekom "Bljeska" je konkretna pomoć SVK-a svojem napadnutom korpusu u zapadnoj Slavoniji bio napad na Zagreb raketama zemlja-zemlja s područja Banovine.⁵² Vojska Jugoslavije poduzela je nakon poraza pobunjenih Srba mjere osiguranja i pripravnosti prema okupiranom području u istočnoj Hrvatskoj. Riječna ratna flotila angažirana je na osiguranju mostova na Dunavu kod Bezdana i Bogojeva, a dio specijalnih snaga držan je u pripravnosti za uporabu u Baranji.⁵³

Srpske su snage do tada bile uzdrmane hrvatskim uspjesima, pa im je nužno trebalo dizanje poljuljanoga morala. To je bio jedan od povoda za napad VRS-a na Orašje, koje je još od 1992. bilo visoko na strateškoj listi srpskih prioriteta. Operacija je nazvana "Plamen-95" i cilj joj je bio zauzimanje oraškoga džepa i izlazak na Savu.⁵⁴ Počela je 5. svibnja 1995. i trajala 15-ak dana, tijekom kojih nije ostvaren planirani cilj.⁵⁵

⁵⁰ Barić, *Srpska pobuna*, 463-465.

⁵¹ NZ-MKTBJ, Glavni štab VRS, Direktiva za dalja dejstva op. br. 7, str. pov. br. 03/4-434 od 17. 3. 1995.

⁵² HR-HMDCDR, GŠ SV RSK, Izveštaj, pov. br. 3-430 od 13. 7. 1995.; Franjo Tuđman, *Pet godina hrvatske pobjede* (Zagreb: Politička uprava Ministarstva obrane, 1996), 15.

⁵³ NZ-MKTBJ, I uprava Sektora za operativno-štabne poslove GŠVJ, Naređenje, str. pov. br. 759-1 od 5. 5. 1995.; NZ-MKTBJ, I uprava Sektora za operativno-štabne poslove GŠVJ, Naređenje, str. pov. br. 753-20 od 13. 5. 1995.

⁵⁴ Komanda 1. banjalučke lpbr, Zapovjest za napad, str. pov. br. 1094/95 od 9. 5. 1995.

⁵⁵ GS HVO, Sumarna dnevna izvješća, kl. 818-01/95-02/12, urudžbeni brojevi 02-10-06/03-95-148 do 167 od 5. do 21. svibnja 1995.; *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995* (Washington, DC 20505: Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, May 2002), I: 298.

U hrvatskoj operaciji “Ljeto-95” Srbi su izgubili Glamoč i Grahovo, što političko i vojno čelništvo RS-a nije moglo ignorirati, posebice zbog glasina da su se odrekli toga dijela teritorija.⁵⁶ Pripreme za protuudar počele su već 30. srpnja, a operacija vraćanja izgubljenoga teritorija nazvana je “Vaganj-95”. Srbi su se planirali u protunapadu trajanja 20-30 dana vratiti na položaje koje su držali u listopadu 1994., prije operacije “Cincar”, tj. zauzeti Glamoč, Bosansko Grahovo i Kupres.⁵⁷ Tjedan dana nakon što je Glavni štab VRS-a napisao direktivu “Vaganj-95” počela je njezina djelomična provedba na grahovskom dijelu bojišta. U noći 12./13. kolovoza 1995. srpske su snage zauzele nekoliko važnih kota i presjekle prometnicu Knin – Bosansko Grahovo na području prijevoja Derala. U protunapadu su hrvatske snage 13. kolovoza vratile većinu izgubljenih objekata, a 14. i 15. kolovoza crta je pomaknuta na srpsku štetu i Drvar stavljen pod izravnu paljbu. Planirani srpski protuudar kao uvod u vraćanje izgubljenoga teritorija pretvorio se u poraz i pogoršanje operativnoga položaja. Hrvatske su snage pomaknule crtu prema Drvaru i oslonile obranu na padine planine Jadovnik.⁵⁸

U intervalu između pisanja direktive “Vaganj-95” i pokušaja njezine djelomične provedbe hrvatske su snage realizirale operaciju “Oluja”, kojom su razbijena četiri korpusa SVK-a. Ni VRS ni VJ nisu ozbiljnije pomogli, a dio SVK-a u okupiranom dijelu istočne Hrvatske ograničio se na demonstrativne napade na hrvatske snage.⁵⁹

U borbi s Bošnjacima, odnosno Armijom BiH, Srbi su 1995. imali mnogo više uspjeha. U svibnju 1995. VRS je obnovio topničke napade na zaštićena područja u BiH.⁶⁰ Sljedeće mete srpskih snaga bile su enklave u istočnoj Bosni, Srebrenica i Žepa, koje su bile demilitarizirane i zaštićene zone UN-a. Srbi su bez većih napora od 6. do 13. srpnja zauzeli Srebrenicu, nakon čega su njihove snage zarobljeno odraslo muško stanovništvo (procjene su oko osam tisuća osoba) pobili u zločinu koji je međunarodno pravosuđe okarakteriziralo kao genocid. Za razliku od Srebrenice, enklava Žepa žilavo se branila i sporazumno je okončala borbe 27. srpnja. Civilno je stanovništvo u organizaciji Srba prebačeno na teritorij pod nadzorom Armije BiH.⁶¹ Time su Srbi tri godine nakon što su u Banjoj Luci 12. svibnja 1992. odredili svoje

⁵⁶ Dragan Radišić, *Hronologija događaja na prostoru prethodne Jugoslavije 1990–1995* (Banja Luka: Glas srpski; Centar za geostrateška istraživanja Univerziteta u Banjoj Luci, 2002), 605.

⁵⁷ NZ-MKTBJ, IKM Komanda 1. KK, Formiranje IKM-1 u s. Barači, naređenje, str. pov. br. 279-1/95 od 30. 7. 1995.; NZ-MKTBJ, IKM GŠVRS Drvar, Napadna operacija VRS na grahovsko-glamočkom frontu – direktiva, str. pov. br. 02/2-187 od 3. 8. 1995.

⁵⁸ NZ-MKTBJ, GŠVRS, Produžetak napada za oslobođenje Grahova i Glamoča, naređenje str. pov. 02/2-224 od 13. 8. 1995.; 4. *gardijska brigada Hrvatske vojske – Pauci* (Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2011), 358-359; 7. *gardijska brigada*, 239; 141. *brigada HV u Domovinskom ratu* (Split: Udruga Kluba pripadnika i prijatelja 141. brigade, 2012), 190-196.

⁵⁹ Marijan, *Oluja*, 127-128.

⁶⁰ *Kronologija rata*, 483.

⁶¹ Delić, *Armija Republike Bosne i Hercegovine*, II, 153-170.

strategijske ciljeve, s iznimkom Goražda, gotovo realizirali jedan od njih – “čišćenje” Podrinja.⁶²

Istovremeno s uništenjem enklava u istočnoj Bosni, u zapadnoj su Bosni Srbi napali Bihać. Operacija se vodila pod imenom “Mač-95” za SVK, odnosno “Štit-95” za VRS. Počela je 19. srpnja 1995. napadom snaga SVK-a, a VRS se u napad uključio 23. srpnja. Srpske su snage napravile značajan pomak s pravca Velike Kladaše prema Cazinu. Na osvojenom je području Fikret Abdić u Velikoj Kladaši 26. srpnja proglasio Republiku Zapadnu Bosnu. Istoga je dana operacija zastala, a 28. srpnja, zbog napada hrvatskih snaga na Bosansko Grahovo, završila jer je dio snaga izvučen i poslan u jugozapadnu Bosnu protiv hrvatskih snaga koje su izvodile operaciju “Ljeto-95”.⁶³

Nakon hrvatske operacije “Maestral” srpske su snage u protuudaru u zapadnoj Bosni vratile izgubljeni dio teritorija koji su zauzeli Bošnjaci i tek je početak operacije “Južni potez” spriječio slom bošnjačkih snaga u zapadnoj Bosni.⁶⁴

Bošnjačke snage

Od ulaska HV-a u jugozapadnu Bosnu najviše su koristili imali Bošnjaci. Premda je bošnjačkom Sarajevu bilo jasno da se HV nalazi u jugozapadnoj Bosni, nije bilo prigovora njegovoj prisutnosti. Prešutno je postignut zajednički napor u ratu sa Srbima. Kontakti su vođeni preko HVO-a. Ulaskom HV-a bošnjačke su snage dobile priliku da na nekim pravcima pokušaju napraviti pomake. To su doista i učinile, a u tome njihovi autori marginaliziraju čimbenik HV-a, koji je omogućio takve pokušaje.⁶⁵ To posebice dolazi do izražaja u interpretaciji stanja oko Bihaća, gdje se potpuno ignoriraju apeli za pomoć koji su iz okruženoga grada slani u Zagreb, a ne Sarajevo.⁶⁶

U operaciji “Domet-1” na Vlašiću Bošnjaci su od 20. ožujka do 10. travnja 1995. zauzeli 51 četvorni kilometar s nekoliko planinskih visova sjeverozapadno od Travnika.⁶⁷ To je jedina njihova uspješna operacija iz 1995. za koju se može reći da nije bila realizirana nakon pomaka i destrukcije srpske crte u sukobima s hrvatskim snagama.

U ljeto 1995., od sredine lipnja do kraja srpnja, Armija BiH posljednji je put pokušala deblokirati Sarajevo. U “Operaciji T” uz snage u Sarajevu i okolici prikupljeno je 34 000 ljudi. Operacija je nakon početnih uspjeha završila

⁶² Odluka Narodne skupštine Republike srpskog naroda u BiH od 12. 5. 1992. o strateškim ciljevima srpskog naroda u BiH, *Službeni glasnik Republike Srpske* (Sarajevo), 22 (1993).

⁶³ HR-HMDCDR, GŠSV RSK, Operativni izvještaj, str. pov. br. 105-103 od 20. 7. 1995.; NZ-MKTBJ, GŠVRS, Stanje na ratištu str. pov. br. 03/3-204 od 23. 7. 1995.; Milisav Sekulić, *Knin je pao u Beogradu* (Bad Vilbel: Nidda Verlag, 2000), 159-165.

⁶⁴ NZ-MKTBJ, IKM Glavnog štaba Vojske Republike Srpske, Direktiva br. 9, str. pov. br. 02/2-330 od 28. 9. 1995.; Felić, *Peti korpus*, 587-609.

⁶⁵ Felić, *Peti korpus*, 565-566.

⁶⁶ Marijan, *Oluja*, 53.

⁶⁷ Mušinbegović, Šiljak, Bećirević, *Operacija Vlašić*, 44-82.

neuspjehom, odnosno manjim teritorijalnim pomacima na pravcu Kalinovika u srpnju, kada je dio snaga iz Hercegovine preusmjeren na taj pravac radi odvlačenja srpskih snaga koje su napale Srebrenicu. U njoj je Armija BiH imala oko 300 poginulih i 600 teško ranjenih pripadnika.⁶⁸

Nakon što su hrvatske snage u operaciji "Maestral" oslobodile Jajce i zauzele Drvar, pokrenute su i bošnjačke snage. U zapadnoj Bosni, u operaciji "Sana", bošnjačke su snage zahvaljujući hrvatskim snagama koje su napadale Drvar bez borbe zaposjele Kulen Vakuf 14. rujna, a Bosanski Petrovac i Ključ 15. rujna. Tek su od 17. rujna Srbi pružili otpor, pa su pod borbom Bošnjaci 17. rujna oslobodili Bosansku Krupu, a 18. i 19. rujna naselja u njezinoj okolini.⁶⁹ U dolini Vrbasa Armija BiH zaposjela je 13. rujna Donji Vakuf, odnosno Srbobran, kako su ga Srbi prozvali. Potom je zauzela prijevoj Komar, a 15. rujna dio Vlašićkoga platoa.⁷⁰ Jugoistočno od Doboja veoma jake bošnjačke snage zauzele su u vozučkoj operaciji, koja je trajala od 10. rujna do 10. listopada, oko 500 četvornih kilometara u dolinama Krivaje, Bosne i Spreče.⁷¹

U srpskoj protuofenzivi koja je uslijedila u drugoj polovini rujna u zapadnoj Bosni Bošnjaci su izgubili dio teritorija koji su zauzeli, no operacijom "Južni potez" i dovođenjem novih bošnjačkih snaga srpski je protunapad zastavljen. Bošnjačke su snage zauzele dio teritorija, a 10. listopada 1995. i Sanski Most. Slijedio je prekid vatre koji se trajno održao.⁷²

Pravosuđe

Nakon "Oluje" hrvatski je sigurnosni sustav zakazao u osiguranju mira i reda na dijelu oslobođenoga teritorija, zbog čega su ga pojedini međunarodni čimbenici prozivali već u drugoj polovini kolovoza 1995. godine. U studenom je Vijeće sigurnosti prozvalo Hrvatsku zbog povreda međunarodnoga humanitarnog prava i prava čovjeka u sektorima koji su bili pod nadzorom UN-a.⁷³ Bila je to i podloga za kasniji pritisak dijela međunarodne zajednice na Republiku Hrvatsku i predsjednika Tuđmana u drugoj polovini 1990-ih.

Središnju točku hrvatske pobjede u ratu, operaciju "Oluja", Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju u Haagu stavio je na optuženičku klupu u predmetu Operacija *Oluja* (IT-06-90), odnosno Gotovina i ostali u procesu koji je u Hrvatskoj poznatiji kao suđenje hrvatskim generalima. Sud u Haagu očito je, osim potrebe za pravdom, imao i misiju da nadzire bivšu Jugoslaviju u skladu s potrebama velikih međunarodnih čimbenika. U drugoj polovini 1990-ih postao je sredstvo pritiska i na Hrvatsku, čiji je predsjednik Tuđman

⁶⁸ Delić, *Armija Republike Bosne i Hercegovine*, II, 131-132, 138-144.

⁶⁹ *Isto*, 193-194.

⁷⁰ *Isto*, 188.

⁷¹ *Isto*, 177-181.

⁷² *Isto*, 196-200.

⁷³ Nobilo, *Hrvatski feniks*, 488-495.

vodio politiku koja nije nailazila na razumijevanje ni simpatije na Zapadu.⁷⁴ Nakon Tuđmanove smrti fokus Haškoga suda usmjeren je na vojnički najuspješnijega hrvatskog generala Antu Gotovinu. Odabir Gotovine teško da je bio slučajan. Optužnica protiv njega potvrđena je 8. lipnja 2001., a objavljena 26. srpnja iste godine kao predmet IT-01-45. Osim njega, na optuženičku su klupu dovedena još dva generala, Ivan Čermak i Mladen Markač, u zajedničkom predmetu IT-03-75. Optužnica protiv njih potvrđena je 24. veljače 2004., a objavljena 8. ožujka iste godine. Nakon uhićenja generala Gotovine dva su predmeta u srpnju 2006. spojena u jedan, koji je optuženima upisivao u grijeh udruženi zločinački pothvat protiv srpskoga stanovništva u zoni djelovanja snaga, odnosno institucija kojima su zapovijedali. Suđenje je počelo 11. ožujka 2008., a presuda je donesena 15. travnja 2011. godine. General Čermak oslobođen je optužbi, a generali Gotovina i Markač osuđeni su na 24, odnosno 18 godina zatvora. Presudom Žalbenoga vijeća 16. studenoga 2012. generali Gotovina i Markač oslobođeni su optužbi.⁷⁵

Ovi šturi podaci daleko su od drame koja je više od desetljeća tresla Hrvatsku. Količine novinskoga papira ispisane o tom slučaju, posebice o bijegu i skrivanju generala Gotovine, enormne su. Slučaj se koristio za razne pritiske na Hrvatsku, posebice u procesu pristupanja Europskoj uniji. Oslobađajuća presuda Gotovini i Čermaku napravila je od 16. studenoga 2012. (bar do sada) najznačajniji dan u hrvatskoj povijesti XXI. stoljeća. Usto je i jedna međunarodna pravosudna institucija, o kojoj se ne može govoriti kao primjeru visokih pravosudnih standarda, stavila točku na i te oslobodila Hrvatsku stigme države nastale na zločinu. Presudom je, iz pravosudne perspektive, *de facto* završila 1995. godina. Zbog kontroverzija koje su je pratile i koje i dalje ostaju, političkoga, ali i znanstvenoga problema, oko kojih još dugo neće biti suglasja, 1995. ostaje – slično kao i 1941. – godina predugoga trajanja. Oslobađajuća je presuda posebice značajna jer je Haški sud do nje imao nepodijeljenu potporu niza nevladinih udruga čiji članovi imaju problema s prihvaćanjem države Hrvatske i raspadom Jugoslavije.

Stoljeće ratova

O 1995. može se, osim vojne, političke i pravosudne važnosti, razmišljati i u kontekstu XX. stoljeća. Ono je bilo stoljeće ratova. Hrvati i Hrvatska prošli su u njemu kroz tri rata, od čega dva svjetska. Ono po čemu se Domovinski rat, tj. 1995. kao godina u kojoj je završio, razlikuje od prethodna dva (svjetska) rata jest njegov ishod. Hrvati su Prvi svjetski rat počeli u sastavu Austro-Ugarskoga Carstva, a završili ga njegovim slomom i početkom nove države – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Drugi svjetski rat počeli su u istoj državi, koja

⁷⁴ Mate Granić, *Vanjski poslovi. Iza kulisa politike* (Zagreb: Algoritam, 2005), 165, 189-190.

⁷⁵ Podaci o predmetu "Operacija Oluja" ili Gotovina i ostali (IT-06-90). Podaci se nalaze na web-stranici Međunarodnoga kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, pristup ostvaren 14. 10. 2015., www.icty.org/cases/party/691/4.

je u međuvremenu promijenila ime u Kraljevina Jugoslavija, te uz neuspjeli i popratni eksperiment Nezavisne Države Hrvatske završili u novoj Jugoslaviji, koja je po svemu bila posve nova vrsta države. U tom je kontekstu Domovinski rat završio s državom koja je utemeljena uoči samoga eskaliranja i okončala ga je, odnosno preživjela je taj rat.

Hrvatsko-srpski odnosi u XX. stoljeću

Nakon "Oluje" Srbi su nedvojbeno postali nacionalna manjina u Hrvatskoj. Ogromna većina Srba povukla se s ostacima razbijene vojske iz Hrvatske u Srbiju i RS. Taj čin neprestano izaziva prijepore, posebice prilikom godišnjica, a napose 5. kolovoza, koji Hrvatska obilježava kao Dan domovinske zahvalnosti. Za Srbe je to bilo etničko čišćenje. Hrvati smatraju da je riječ o samovoljnom odlasku. Radi se o prijeporu koji se ne može razmatrati izvan cjelokupnoga konteksta pobune Srba u Hrvatskoj. Od ljeta 1990. predstavnici pobunjenih Srba jasno su stavljali na znanje da ne poštuju legalno izabrane vlasti u Hrvatskoj, što je relativno brzo preraslo u stajalište da je suživot s Hrvatima nemoguć. Do same "Oluje" u javnim nastupima pobunjenih Srba svih političkih razina dominirala je tvrdnja da se s Hrvatima ne može živjeti.⁷⁶ Oni su se masovno odazvali na plebiscit "o autonomiji Krajine", masovno su sudjelovali u pobuni, pa je njihov masovan odlazak iz Hrvatske bio logičan. Srpsko vodstvo potpuno je ignoriralo alarmantne znakove prije operacije "Oluja", koji su tražili zdrav razum i hladno rasuđivanje, iako je moral među vojskom i stanovništvom bio na veoma niskoj razini.⁷⁷ To se posebice vidjelo u "Oluji", koja je za Srbe završila na krajnje traumatičan način.

U kontekstu XX. stoljeća, 1995. godinu moguće je gledati i u širem odnosu od Domovinskoga rata, odnosu srpsko-hrvatskoga življenja. Taj je odnos okončan upravo 1995. stvaranjem hrvatske države, a počeo je programskim i šovinističkim člankom "Do istrage vaše ili naše" Nikole Stojanovića iz 1902. godine.⁷⁸ Cijelo XX. stoljeće proteklo je u tom sukobljavanju, kojega je bilo i kada se činilo da ga nema. Svojom slijepom i bahatom politikom 1990-ih Srbi su dali presudan doprinos svojem svođenju na broj koji nije u stanju ugrožavati hrvatsku državu i tako riješili stoljetno srpsko pitanje u Hrvatskoj.

⁷⁶ Nikica Barić, "Je li 1995. godine Hrvatska počinila 'etničko čišćenje' Srba?", *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br. 2: 441-461.

⁷⁷ HR-HMDCDR, Sektor za vojna i civilna pitanja Ministarstva odbrane RSK, Redovni dnevni izvještaj, str. pov. br. 403-201/95 od 31. 7. 1995.; NZ-MKTBJ, Odelenje bezbednosti GŠ SVK, Dnevni izvještaj, str. pov. br. 36-616 od 3. 8. 1995.

⁷⁸ Nikola Stojanović, *Srbi i Hrvati* (Novi Sad: Srpska štamparija dra Svetozara Miletića, 1902), 17. Usp. Ljubomir Antić, *Velikosrpski nacionalni programi. Ishodišta i posljedice* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2007), 130-136.

Zaključak

Godina 1995. ima iznimnu političku i vojnu važnost u hrvatskoj povijesti jer se percipira kao godina u kojoj je završen Domovinski rat. Radi se o godini u kojoj je došlo do gotovo savršena spoja politike i vojne sile koja je na bojnopolju realizirala zahtjeve koje je vrhovništvo Hrvatske pred nju postavilo. U političkom smislu 1995. je godina u kojoj je hrvatska politika rješavala srpsko pitanje u Hrvatskoj, ali ne i hrvatsko pitanje u BiH. Vojska je poluga s kojom je Hrvatska postigla rješenje i može se reći da se radilo o udžbeničkom odnosu politike kao nalogodavaca i vojske kao izvršitelja političke volje. S protekom godina očito je da se 1995. može gledati iz još nekoliko perspektiva, a ne samo iz političke i vojne. Pravosudno značenje nastalo je kasnije i stvorilo problem čije je rješavanje trajalo više od desetljeća, što od 1995. čini godinu "dugoga trajanja", drugu po veličini u hrvatskoj povijesti, odmah iza nedovršene 1941. godine. U kontekstu srpsko-hrvatskih odnosa, 1995. je kraj teškog i često nenošljivog procesa čiji je početak bio programski i šovinistički članak iz 1902. u kojem je jedan srpski političar Hrvatima objavio rat do "istrage vaše ili naše".

Arhivski izvori

Hrvatska – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb – dokumenti RSK (HR-HMDCDR).

Hrvatska – Pismohrana Protuobavještajne agencije, Zagreb – dokumenti RSK (HR-POA).

Nizozemska – Sudski spisi Međunarodnog kaznenog tribunala za bivšu Jugoslaviju (NZ-MKTBJ).

Objavljeni izvori i literatura

1. *gardijska brigada Hrvatske vojske – Tigrovi*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2012.

1. *hrvatski gardijski zdruk*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2011.

141. *brigada HV u Domovinskom ratu*. Split: Udruga Kluba pripadnika i prijatelja 141. brigade, 2012.

2. *gardijska brigada Hrvatske vojske – Gromovi*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2011.

4. *gardijska brigada Hrvatske vojske – Pauci*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2011.

7. *gardijska brigada Hrvatske vojske – Pume*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga RH, 2011.

Antić, Ljubomir. *Velikosrpski nacionalni programi. Ishodišta i posljedice*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2007.

Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990–1995. Washington, DC 20505: Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, May 2002.

Barić, Nikica. “Je li 1995. godine Hrvatska počinila ‘etničko čišćenje’ Srba?” *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br. 2: 441-461.

Barić, Nikica. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.

Bobetko, Janko. *Sve moje bitke*. Zagreb: vlastita naklada, 1996.

Brigović, Ivan. “Osvrt na operaciju ‘Bljesak’ u dokumentima Republike Srpske Krajine”. *Časopis za suvremenu povijest* 39 (2009), br. 1: 39-69.

Ćosić, Krešimir. “Kako smo promijenili tijek rata”. U: Marijan, Davor. *Oluja*, 233-241. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.

Delić, Rasim. *Armija Republike Bosne i Hercegovine – nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, I-II. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2007.

Delić, Rasim. *Lice i naličje rata*, knjiga I: *Na čelu Armije u ratu i miru*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2005.

Felić, Bejdo. *Peti korpus 1992. – 1995*. Sarajevo: Ljiljan, 2002.

Gotovina, Ante. *Napadajni bojevi i operacije HV i HVO*. Knin: Zbornu područje Knin, 1996.

Granić, Mate. *Vanjski poslovi. Iza kulisa politike*. Zagreb: Algoritam, 2005.

Holbrooke, Richard. *Završiti rat*. Sarajevo: Šahinpašić, 1997.

Kronologija rata. Hrvatska i Bosna i Hercegovina 1989. – 1998. Zagreb: Hrvatski informativni centar, 1998.

Marijan, Davor. “Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991. – 1995.)”. *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br. 1: 211-247.

Marijan, Davor. “Zbornu područje Bjelovar u operaciji *Una*”. *Scrinia Slavonica* 8 (2008): 317-334.

Marijan, Davor. *Novska u Domovinskom ratu*. Novska: HVIDRA Novska, 2009.

Marijan, Davor. *Oluja*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.

Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. Pristup ostvaren 14. 10. 2015. www.icty.org/cases/party/691/4.

Milovanović, Manojlo. *Istine i zablude o ratu u Bosni i Hercegovini (1992 – 1995. godine)*. Banja Luka: Udruženje defendologa Republike Srpske, 2005.

Mušinbegović, Hasib; Šiljak, Remzija; Bećirević, Kemo. *Operacija Vlašić*. Sarajevo: autorsko izdanje, 1999.

Narodne novine (Zagreb), 9 (1972), 8 (1974), 34 (1992).

Nobilo, Mario. *Hrvatski feniks. Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990. – 1997*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000.

Prva linija (Sarajevo), 1994.

Radišić, Dragan. *Hronologija događaja na prostoru prethodne Jugoslavije 1990 – 1995*. Banja Luka: Glas srpski; Centar za geostrateška istraživanja Univerziteta u Banjoj Luci, 2002.

Sekulić, Milisav. *Knin je pao u Beogradu*. Bad Vilbel: Nidda Verlag, 2000.

Službeni glasnik Republike Srpske (Sarajevo), 22 (1993).

Stojanović, Nikola. *Srbi i Hrvati*. Novi Sad: Srpska štamparija dra Svetozara Miletića, 1902.

Tuđman, Franjo. *Pet godina hrvatske pobjede*. Zagreb: Politička uprava Ministarstva obrane, 1996.

Tuđman, Miroslav. *Istina o Bosni i Hercegovini. Dokumenti 1991. – 1995*. Zagreb: Slovo M, 2005.

SUMMARY

THE YEAR 1995 IN THE CONTEMPORARY CROATIAN HISTORY

The year 1995 has an exceptional political and military importance in the Croatian history as it has been perceived to be the year in which the Homeland War was ended. It is a year where there was a nearly perfect combination of politics and military force which fulfilled the battlefield demands that had been set by the Croatian leadership. In political sense, 1995 was a year in which the Croatian politics was resolving the Serb issue in Croatia, but not the Croatian issue in Bosnia and Herzegovina. The army had been a lever with which Croatia reached the decision, and it can be said that this was a textbook example of the relationship between politics as a principal actor and the military as an executor of the political will. With the passing of years, it is obvious that 1995 could also be seen from several other perspectives, not only from political and military. Judicial significance emerged later thus creating a problem which resolving lasted for more than a decade, and that makes the year 1995 „of long duration“, the second largest in the Croatian history, right behind the unfinished 1941. In the context of the Serbian-Croatian relations, 1995 is a year when the Croatian Serbs made a significant contribution in solving the Serb issue, yet not in the way they wanted.

Serbs interpret the year 1995 as a year in which they were ethnically cleansed in Croatia. For Croats the year 1995 is a year of victory. Regardless of the perspective, the year 1995 represents the end of a difficult and often illiberal process that began with the release of a programmatical and chauvinistic article from 1902, in which a Serbian politician declared war on Croats until „the investigation yours or ours“.

Key words: the year 1995; war; Croatia; Bosnia and Herzegovina